

ISSN-1680-1245

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMQAYIT DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
СУМГАЙТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
SUMGAYIT STATE UNIVERSITY

55

ELMİ XƏBƏRLƏR

Sosial və humanitar elmlər bölməsi

CİLD 13 № 2

Sumqayıt - 2017

ISSN-1680-1245

SUMQAYIT DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
СУМГАЙТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
SUMGAYIT STATE UNIVERSITY

Sumqayıt Dövlət Universitetinin 55-illiyinə həsr olunur

ELMİ XƏBƏRLƏR

НАУЧНЫЕ ИЗВЕСТИЯ

SCIENTIFIC NEWS

Sosial və humanitar elmlər bölməsi
Серия: Социальные и гуманитарные науки
Series for Social and Humanitarian Studies.

Cild 13

2017

№ 2

Sumqayıt – 2017

REDAKSIYA HEYƏTİ

ELXAN HÜSEYNOV	Baş redaktor, fəlsəfə elmləri namizədi, professor, rektor
RAMAZAN MƏMMƏDOV	Baş redaktor müavini, filol. üzrə elmlər doktoru, professor, elm və innovasiyalar üzrə prorektor
YUSİF ASLANOV	Məsul katib, pedaqogika elmləri namizədi, dosent

REDAKSIYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ

Dilçilik

Nizami Cəfərov	AMEA-nın müxbir üzvü, filol.elmləri doktoru, professor
Aslan Bayramov	filol.elmləri doktoru, professor
Buludxan Xəlilov	filol.elmləri doktoru, professor
Əzəmət Rüstəmov	filol.elmləri namizədi, dosent (<i>məsul redaktor</i>)

Ədəbiyyatşünaslıq

Rafiq Əliyev	filol.elmləri doktoru, professor
Nigar İsgəndərova	filol.elmləri doktoru, professor (<i>məsul redaktor</i>)
Məhərrəm Qasımlı	filol.elmləri doktoru, professor
Fikrət Rzayev	filol.elmləri doktoru, professor
Sevinc Həmzəyeva	filol. üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Tarix

Adil Baxşəliyev	tarix elmləri doktoru, professor
Şirxan Səlimov	tarix elmləri doktoru, professor (<i>məsul redaktor</i>)
Həsən Sadıqov	fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Əziz Məmmədov	fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Maya Rəhimova	tarix elmləri doktoru, professor

İqtisadiyyat

Ziyad Səmədzadə	akademik
Əli Nuriyev	AMEA- nin müxbir üzvü, iqtisad elmləri doktoru prof.
Albert Tağıyev	iqtisad elmləri namizədi, dosent (<i>məsul redaktor</i>)

Pedaqogika, psixologiya, metodika

Rüfət Hüseynzadə	pedaq.elmləri doktoru, professor
Rəfiqə Mustafayeva	pedaq.elmləri doktoru, professor
Ramiz Əliyev	psixolog.elmləri doktoru, professor
Aytəkin Məmmədova	pedaq. üzrə fəlsəfə doktoru (<i>məsul redaktor</i>)

Təsisçi: Sumqayıt Dövlət Universiteti

"Elmi xəbərlər" jurnalı Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 19.07.2004-cü il tarixli, 46-16-3547/17 sayılı əmrinə əsasən nəşr edilir.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qeydiyyatda alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının qərarı ilə elmi nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir.

Учредитель: Сумгаитский государственный университет

Журнал «Научные Известия» издается на основании приказа 46-16-3547/17 Министерства Образования Азербайджанской Республики от 19.07.2004-го года.

Зарегистрирован Министерством Юстиции Азербайджанской Республики.

Включен в список научных изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.

Founded by Sumgayit State University

The Journal of "Scientific News" is published due to the order № 46-16-3547/17 of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan dated 19.07.2004.

It has been registered by the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan.

It has been included to the list of scientific publications of the Supreme Attestation Commission under President of the Republic of Azerbaijan.

Məqalələrin tərtibatı qaydaları ilə SDU-nun rəsmi saytında www.sdu.edu.az tanış olmaq olar.

С правилами оформления статей можно ознакомиться на официальном сайте СГУ www.sdu.edu.az.

Please, see the website SSU www.sdu.edu.az in order to be familiar with the proper design of the articles.

© Sumqayıt Dövlət Universiteti, 2017

UOT 82.95

ƏDƏBİ-TƏNQİDİ MƏTNƏ ESTETİK PROBLEMATIKANIN FƏALİYYƏTİNİN SPESİFİKASI

KƏRİMOVA VALİDƏ SABİR qızı

Xəzər Universiteti, doktorant

e-mail: kerimovavalide@yahoo.com

Açar sözlər: ədəbi-tənqid, ədəbi proses, estetik, ədəbi tənqiddə, fəlsəfi-estetik problematika, fəlsəfi-estetik diskurs anlayışı.

Ədəbi-tənqiddə tənqidçilərin fəlsəfi-estetik nöqteyi-nəzərlərinin öyrənilməsinə hər zaman böyük əhəmiyyət verilmiş və nəticə etibarilə ədəbi prosesin bu sahəsinin ayrı-ayrı nümayəndələrinin baxışlarından ibarət kifayət qədər böyük həcmdə material toplanmışdır. Ötən yüzilliyin 20-80-ci illərində ədəbi tədqiqatda mərkəzi mövqə XIX əsrin əsasən radikal demokratik yönlü tənqidçilərinə məxsus idi. Bu vəziyyəti şərtləndirən məqamlar həm bir sıra məlum ideoloji amillər, həm də, obyektiv olaraq məhz onların məqalələrində ümumi estetik problematika daha çox işlənib inkişaf etdirilmiş, sistemləşdirilmiş və təmsili formaya salınmışdır. Zaman ötdükcə konkret şəxslərin, onların estetik doktrinalarının dərinliyinə və konseptuallığına əsaslanan sabit istiqamətlər təsbit edilmişdir. Belə ki, V.Q.Belinski və Q.V.Plexanov yekdilliklə “nəzəri”, M.Y.Saltıkov isə daha çox “praktik” istiqamətin nümayəndəsi hesab edilir ki, bu da S.A.Makaşinin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi: “...ona öz fikirlərini dərin nəzəri məzmunla zənginləşdirməyə və onlarla ümumiləşdirmənin yüksəkliklərinə qalxmağa mane olmurdu...” [9, 95]

Lakin təxminən son iki onillik ərzində vəziyyət dəyişməyə başlamış, estetik kredoları diqqət mərkəzində olub təhlil predmetinə çevrilmiş adların siyahısı (18-19-cu əsrlər ədəbi tənqidinin məşhur simaları olan V.A.Jukovski və N.İ.Nadejdin, A.S.Xomyakov və İ.V.Kireyevski, P.V.Annenkov və A.P.Qriqoryev, V.S.Solovyov və A.Volinski kimi tənqidçilərlə yanaşı) sovet dönməində və eləcə də mühacirətdə yaşayan rus tənqidçilərin sayəsində əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. Böyük həcmdə yeni faktoloji məlumatların toplandığı və dərk edildiyi bir vəziyyətin yaranması ilə Rusiya ədəbi-tənqidi şüurunun bütün tarixi genesis yolunda, yenidən mühüm dönüş nöqtələrini ayırmaq tələbatı yaranır. Bu kimi miqyaslı məsələnin həlli adların seçilməsini və qaydaya salınmasını tələb edir. Bu, öz növbəsində, yeni “istiqamətlər”in modelləşməsinə və tənqidçinin estetik nəzəriyyəsinin inkişafına və onun tənqid elminin fundamental əsaslarının inkişafına tövhəsi haqqında formalaşmış fikirlərin dəqiqləşdirilməsinə (bəzən isə əsaslı şəkildə təkrar nəzərdən keçirilməsinə) səbəb olacaqdır.

Lakin ədəbi analitikin “imici”nin həqiqiliyinin qiymətləndirilməsi və onun yaradıcılığının nəzəri hazırlığının tarazlaşdırılmış xarakteristikası təkcə bu və ya digər fərdi tənqidi sistemin tədqiq edilməsi dərəcəsi ilə bağlı olmayıb, həm də “ədəbiyyat bilicisi”nin estetik bacarığının aşkarlanması və təsbit edilməsi üçün istifadə edilən metodoloji alətin adekvatlığı və effektivliyindən bilavasitə asılıdır.

Bu yolda əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, indiyə qədər ədəbi tənqidin mahiyyəti haqqında məsələ mübahisəli olaraq qalır. Düşünürük ki, ədəbi tənqid predmet, məqsədlər, məsələlər, bədii hadisələrin təhlili metodları və həmin hadisələrin nəticələrinin ifadə edilməsi kimi bir sıra parametrlər üzrə estetikaya bərabər deyil. Buna görə də onun fəlsəfi-estetik komponenti öz spesifikasiyasına malik olmalı və bu da obyektiv tədqiqi nəticənin əldə edilməsi üçün mütləq nəzərə alınmalıdır.

Daha bir çətinlik “ədəbi tənqid” termininin diskretliyi ilə bağlıdır. Ədəbiyyatşünaslığın “tənqid nəzəriyyəsi” adlanan bir bölməsinin inkişafı və tənqidi öz baxış bucağından öyrənən oxşar humanitar sahələr olan estetika, kulturologiya, ədəbiyyat və incəsənətin sosiologiyasında, məhz tənqid fenomeninə artan maraq ona gətirib çıxardı ki, həmin definisiya heç də autentik olmayan anlayışların bildirilməsi üçün istifadə olunmağa başladı. Birincisi, təfəkkürün kommunikativ-praqmatik növünün üstünlük təşkil etdiyi intellektual proses qismində kritik refleksiya tənqid adlandırılır [2,70-84]. İkincisi, subyektin bədii praktika məhsullarının dərk edilməsinə yönləndirilmiş idrak–qiymətləndirmə və interpretasiya fəaliyyətindən ibarət olan ədəbi yaradıcılıq növü kimi qəbul edilir [5, 169]. Üçüncüsü, bu fəaliyyətin nəticəsi olan, tənqidi əsərin məhz mətni (və ya mətnlər məcmusu) və dördüncüsü, incəsənətin və cəmiyyətin qarşılıqlı təsirini təşkil edən və tənzimləyən, əsərin sosial fəaliyyətini təmin edən sosial-mədəni institut kimi yanaşılır [20, 118-138]. Beşincisi, tənqid, ədəbiyyatşünaslığın və ya elmi biliklərin hər hansı bir başqa sahəsinin, məsələn, incəsənət elminin tərkib hissələrindən biri kimi öyrənilir [6, 168-169]. Altıncısı, xarici ənənələrə əsasən tənqid deyildikdə daha çox bədii hadisənin istənilən monoqrafik təhlili, o cümlədən sırf elmi təhlili nəzərdə tutulur [18, 459-478].

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, sadalanan elmlərin qeyri-bərabərliyi və ayrılmasının zərurətinə dair məsələ Rus ədəbi tənqidində heç vaxt qaldırılmayıb. Bu səbəbdən də terminin indiki zamana qədər formalaşdırılmış semantik müxtəlifliyi konkret işlərdə hər zaman nəzərə alınmır. Belə ki, birinci – üçüncü mənalar, ənənəvi olaraq, mənaca ekvivalentlər kimi istifadə edilir və bunun nəticəsində bir sıra nəzəri problemlərin təfsirində fərqli oxunuşların yaranması labüddür. Bu, tənqidin tarixi və nəzəriyyəsi üçün ən aktual kateqoriyalarından birinin misalında - tənqidi metodun fərdiləşdirilmiş və tipoloji variantlarında yaxşı görünür. Belə ki, öncə tədqiqatçıların diqqəti anlayışın məzmun zənginliyinin öyrənilməsi üzərində cəmləşdi. Lakin maraq tədricən problemin həm də nəzəri aspekti istiqamətində gücləndirilməyə başladı. Metodun struktur modelini yaratmaq və əsaslandırmaq cəhdləri meydana gəldi. Xüsusilə, bu metodun müxtəlif tərifləri, M.Q.Zeldoviç, Y.B.Borev, A.M.Qutorov, N.V.Konovalov, B.F.Yeqorov, V.S.Bruxovetski, V.V.Tixomirovun əsərlərində təqdim edilmişdir.

Təklif edilən yanaşmaları birləşdirən odur ki, anlayışın zəruri komponentləri qismində dəyişməz olaraq növbəti tandem göstərilir: dərk edən subyektin ümumi dünyagörüşünün əsasları – onun fəlsəfi-estetik platforması – meyarlar və üsullar. Bu zəncirin bəndləri arasındakı münasibətlərin necə başa düşülməsi və bu zəncirdə estetik biliklərin hansı funksiyanı yerinə yetirdiyi barədə V.N. Konovalovun mövqeyində açıq şəkildə göstərilir. O, metodun bir sistem kimi nəzəri modelini quraraq bir-biri ilə bağlı iki səviyyə qeyd edir: birinci, ümumi nəzəri, ikinci isə səmərəli səviyyədir. Bu səviyyələrdən hər biri öz növbəsində bir neçə elementlərdən ibarətdir. Bu zaman, sistemin mürəkkəbliyi və onun üzərinə xarici amillərin əhəmiyyətli təsiri barəsində çoxsaylı qeyd-şərtlərlə olsa da, iddia edilir ki, səviyyələr arasında “iyerarxik tabelik” mövcuddur [7, 134]. Oxşar nöqtəyi-nəzər, estetika üzrə əsərlərdə təqdim edilmişdir [19, 462-463]. Bu zaman isə, tənqidin, həm fəaliyyət, həm də mətn kimi differensiasiyasının yoxluğu, tənqidi metodun mahiyyəti və təbiətinin dərk edilməsini çətinləşdirir. Həqiqətənmi bu metod, öz tərkib hissələrinin mütləq birliyində *“tənqidi əsərin, onun məlum, metodoloji məqsədlərə çevrilən funksiyaları ilə birlikdə, öz strukturunun analoqu olaraq çıxış edir?”* [3, 28]. Məhz bu vəziyyət, əksər tədqiqatçılar tərəfindən aksiom kimi qəbul edilir [21, 1-3]. Yaxud metod yalnız, elmi fikir tərəfindən, tədqiqat obyektinə haqqında bilikləri qaydaya salmaq məqsədi ilə, xüsusi olaraq qurulmuş mücərrəd rəsmi bir modusdur? Nəticədə, əsas suala cavab bundan asılıdır: metod, subyekt tərəfindən incəsənətin yaradıcı yolla mənimsənməsinin real vasitəsidir və yaxud bu məhz tənqidin elmi təhlili üçün bir alətdir?

Əgər tənqidi materialların müxtəlifliyini və fərqli cinsliliyini nəzərə alsaq, o zaman açıq şəkildə görünür ki, real tənqidi əsərdə metodun bütün komponentləri, o cümlədən fəlsəfi-estetik koordinatlar, müəllif tərəfindən hər zaman başa düşülən səviyyədə tam olaraq dərk edilmir və hər zaman, diskursiv-məntiqi şəkildə konkret mətnə təqdim edilmir. Onlar həm obyektiv, həm də

subyektiv xarakterli səbəblərdən ötrü, ümumiyyətlə, heç olmaya bilər. Bunun misalı kimi ünvanlı, məqsədli yönləndirmələr, kommersiya, qəzet, yazıçı tənqidinin bəzi variantlarında və ya epigram, tənqidi replika, qeydlər, bədii hadisə haqqında hesabat, annotasiya kimi kiçik janrlarda nəzəri hesablamaların əsas materiala janr və üslub baxımından uyğunsuzluğunu göstərmək olar. Esseistikada praktiki təcrübəyə istinad edərək V.Y.Xalizev haqlı olaraq qeyd edir: "...Mənəvi cəhətdən qüsursuz və dərin idraka malik, lakin analitik formaya malik olmayan bir çox ədəbi-tənqidi çıxışlar mövcuddur. Zövqün hökmləri, tənqiddə öz hüquqlarına malikdir, baxmayaraq ki, onların məntiqi əsaslandırılması yoxdur və dünyanın dərk edilməsi və estetik emosiyaların canlı hərəkətinə ifadə edilir..." [7, 88]. Belə ki, estetik doktrinanın bütöv, geniş şəkildə təqdim edildiyi və əsaslandırıldığı proqramlı məqalələr, çox güman ki, qanunauyğunluğun pozulması deməkdir, çünki onların tənqidi mətnlərin ümumi kütləsindəki nominal payı nisbətən azdır.

Müəllifin öz fəlsəfi-estetik kredosunu izah etməməyinin səbəbi, çox vaxt, senzura şərtləri, sosial-siyasi hadisələrin təsiri, etik və ya korporativ doğruluq qaydaları kimi eksta ədəbi amillərin təsirindən irəli gəlir. Bundan başqa, daha bir məqamı nəzərə almaq lazımdır ki, həm proses, həm də mətn olaraq, tənqiddə, metodoloji bazanın yaradılmasından öncə müəllifin meyarlarının və konkret aksioloji fəaliyyətinin formalaşmasının olması heç də mütləq deyil. Metodun yuxarıda göstərilən bütün elementlərinin hazırlanması, paralel şəkildə icra edilir, bəzən isə əks qaydada hərəkət edir.

Əsərlər, yazıçılar, sənət sahələri kimi yeni-yeni bədii ərazilərin kəşf edilməsi ilə eyni zamanda, əsərlərdə çox vaxt nəzəri öz-özünü refleksiya meydana gəlir. Rusiya tənqid elminin bütün tarixi (yalnız onun XVIII əsrdəki inkişafının ilkin mərhələsindən başqa) buna sübutdur. Parlaq nümunələrdən biri kimi V.Q.Belinskinin adını çəkmək olar. Böyük tənqidçinin yaradıcılığında ümumi estetik axtarışların və analitik-qiymətləndirici fəaliyyətin vəhdəti və sinxronluğu ona həsr olunmuş çoxsaylı tədqiqatlarda nümayiş etdirilmişdir. Gənc Belinskinin estetik baxışlarının, Q.A.Solovyov tərəfindən diqqətlə öyrənilməsi prosesində etdiyi müşahidələr çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçı inandırıcı şəkildə sübut etdi ki, məhz praktika və ədəbiyyat faktları, xüsusilə, A.S.Puşkin və A.V.Koltsovun poeziyasının dərk edilməsi, V.Q.Belinskinin əksər nəzəri fikirlərini dəyişdirirdi [13, 178]. Bu hal bir çox məqamlarda bütövlükdə tənqiddə də aiddir.

Bütün deyilənlər, növbəti rəylər üçün əsas verir: fəaliyyətin bu sahəsində istənilən mülahizənin ilkin nöqtəsi kimi çıxış edən *tənqidi refleksiya*, fundament rolunu oynayan dünya görüşü əsasları, estetik nəzəriyyə, meyarlar, qiymətləndirici təcrübə metodun bütün ardıcıl tabe olan elementlərini mütləq şəkildə əhatə edir. Refleksiyanın, bilavasitə tənqidi əsərə transformasiyası mexanizmini eskiz şəklində öyrənərək, bu ziddiyyəti başa düşmək mümkündür.

Dərk edən subyektin şüurunda mövcud olan struktur modeli, tamamilə konkret bir mətnin yaradılması məqsədini daşıyan bir proses kimi inkişaf edib öz hərəkətini başlayan zaman müəllifin metodoloji biliklərinin müəyyən hissələrinə, ümumiyyətlə, ehtiyac duyulmur. Konkret təfəkkür materialının mətn tərtibatında iştirak edən hissələr isə, məqsədli yönləndirmələrdən, tənqidi çıxışın müəyyən janr, ideya-məzmun və digər xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, özünü fərqli-fərqli bürüzə verir.

Müəllif fikrinin gerçəkləşməsi gedişatında fəlsəfi-estetik koordinatlar, kifayət qədər sistemləşdirilmiş formada mətndə təqdim edilə bilər. Əksər hallarda məqalənin kompozisiya baxımından, nəzəri (proqramlı) və qiymətləndirici hissələrə parçalanması müşahidə olunur ki, bu sonuncu hissə estetikaya aid məsələlərlə zəngindir. V.Q.Küxelbekerin "*Bizim poeziyanın, xüsusilə, lirik poeziyanın son onillikdə istiqaməti haqqında*" (*О направлении нашей поэзии, особенно лирической, в последнее десятилетие*) (1824), N.A.Dobrolyubovun "*Rus ədəbiyyatının inkişafında xalqçılığın iştirakının dərəcəsi haqqında*" (*О степени участия народности в развитии русской литературы*) (1847), M.Y.Saltikovun "*Koltsovun şeirləri*" (*Стихотворения Кольцова*) (1856-1860) məqalələri nümunə kimi göstərilə bilər.

Tənqidçinin ilkin mövqeyi əsərin mətnaltında qalır. Axı tənqidin əsas funksiyası – elmi konsepsiyaların, ciddi, sübutlu və dəlili şəkildə istehsalı deyil, "*ayrı-ayrı bədii əsərlərin qiymətləndirilərək dərk edilməsidir*" (V.Y.Xalizev). Qeyd edilməlidir ki, metodoloji yönləndirmələrin

mətnli təcəssümünün yoxluğu onların fərdi müəllif baxışları sistemində yoxluğu kimi təfsir edilməməlidir (hətta əgər söhbət, bu peşənin ən istedadlı və orijinal nümayəndələri haqqında getmirsə).

Nəhayət, əgər tənqidin spesifik məsələlərini sosial-mədəni institut baxımından təhlil etsək, eləcə də estetik və ədəbi tənqidin estetik komponentlərinin bərabərsizliyini nəzərə alsaq, o zaman məntiqi olaraq düşünmək olar ki, prosesin xüsusi üsulları tənqidi mətn çərçivəsində nəzəriyyənin qeyri-ənənəvi təqdimat formalarına malikdir. Beləliklə, ilk baxışdan fərdi məsələnin öyrənilməsi, tənqid nəzəriyyəsində müxtəlif oxunuşların tam bir kompleksini aydınlaşdırmaq tələbi ilə diktə edilir. Perspektiv məsələ tənqidi sistemin bütün komponentləri arasında münasibətlərin və qarşılıqlı əlaqənin xarakterini müəyyən etməkdən ibarətdir. Lakin bunun üçün onları öncə eyniləşdirmək lazımdır.

Tənqidi əsərdə fəlsəfi-estetik komponentin atribusiyası məsələsi bir neçə aspektdə öyrənilməlidir: tərkibinə görə həmcins olmayan mətndən lazımi elementlərin ayrılması və seçilməsi üçün əsaslar tapmaq; estetik materialın mümkün forma və üsullarını müəyyən etmək; müəllifin seçiminə təsir edən amilləri müəyyən etmək lazımdır.

Hər şeydən əvvəl, estetik problemin aşkarlanması prinsiplərinə aydınlıq gətirmək tələb olunur. Burada da, ilkin olaraq bir neçə metodoloji istiqamət vardır. *Estetika* – fəlsəfə elminin bir sahəsidir. O gerçəkliyin bütün sahələrində, o cümlədən incəsənətdə, ətraf dünyanın ifadəli formalarının subyekt tərəfindən hissiyyatlı qavramasında universaliaların aşkarlanmasına yönləndirilmişdir. M.F.Ovsyannikov vurğulayır ki, estetik fikrin atributiv xassəsi və qeyd edən xüsusiyyəti, məhz ondan ibarətdir ki, “...hər zaman fəlsəfi ümumiləşdirmə olmalıdır və yalnız bu mənada öz spesifikasiyalarını qoruyub saxlayır...” [10, 8]. Lakin, fəlsəfi rəy və nəticələrin estetik təbiətinə baxmayaraq, müasir nəzəriyyəçilər xəbərdarlıq edirlər ki, “...onların mənbəyi, sırf spekulyativ düşüncə deyil. Estetik mülahizələr müxtəlif dövrlərin bədii təcrübəsinin ətraflı təhlili, kübar və kütləvi bədii zövqlərin təkamülünün vektoru və səbəblərinin dərk edilməsi, incəsənət ustalarının öz yaradıcı proseslərinin müşahidəsi əsasında, düzgünlük əldə edirlər...” [8, 8-9].

Bizim mövzumuzun aspektində olduqca vacib məqamlardan biri də odur ki, “...estetik fikir, adekvat nəzəri formada hər zaman ifadə olunmur. O, müxtəlif formalarda kodlaşdırıla bilər: yaradıcılıq prinsiplərində, incəsənətşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyalarında öz ifadəsini tapa bilər...” [11, 8]. Beləliklə, növbəti şərtlərlə iddia etmək mümkündür ki, hazırkı konkret halda, tənqidçi öz estetik qanunlarını əsaslandırır və ya onun ayrı-ayrı elementlərini postulat kimi qəbul edir. Müəllif öz fikrini belə tamamlayır ki, ümumiləşdirən xarakter, ümumilik, konstantlıq, təkrarlıq və bədii təcrübəyə əsaslanan sübutluluq – tənqidi mətnədə fəlsəfi-estetik problematikanın atributiv əlamətləridir.

Tənqidçi, bir qayda olaraq, öz prioritet məqsədi qismində estetik proqramın istehsalı barədə düşünür. Nəzəri baza tənqidçiyə konkret məsələlərin həlli – meyarlar, dəlillər, polemika göstəricilərinin dəqiqləşdirilməsi üçün lazımdır. Bundan başqa, onun auditoriyası – kütləvi, qeyri-peşəkar oxucudur və bütövlükdə ictimai fikirdir. Belə ki, oxucunun təklif edilən təfsirlərin və qiymətləndirmələrin həqiqiliyinə və əsaslandırılmasına inandırmaq vacibdir. Bu səbəbdən o, həmin funksiyalara materialın, o cümlədən estetik materialın təsvir edilməsinin adekvat forma və üsullarını aşkarlamağa cəhd edir.

Estetik problematikanın nə qədər aşkar və məqsədyönlü təqdim edilməsindən asılı olaraq, onun mətn representasiyasının növbəti üsullarını qeyd etmək olar: *Eksplisit, İmplit, İstinad və etalon, Rekonstruksiya üsulları*, həmçinin *sərhəd (keçid)* variantları da bu sırada yer alır. Tədqiqatçı öz ümumi estetik mövqelərini oxuyuculara konkret misallarla da aydın şəkildə izah edə bilər. Məsələn, M.Y.Saltıkov Alfred Müssenin poemasına (1864) aid resenziyada İ.S.Turgenevdən geniş sitat gətirir ki, burada yaz axşamının möhtəşəm mənzərəsinə və poetik gözəlliyinə baxmayaraq, bu poetik tablo heç bir xüsusiyyətində həqiqətə zidd deyil. Bunun ardınca isə, həmin axşamın, “müşahidəçi, qeyri-şair birisi”nin tərtib edə biləcəyi, “kasad formulyar siyahı”dan ibarət olan quru, protokol şəklində təsviri verilir. Bununla tənqidçi özünün iki estetik prinsipini əyani şəkildə nümayiş etdirir. İlk olaraq yazıçı elmi və bədii mətnləri o əsasla bir-birindən ayırır ki, incəsənətdə,

dünyanın bütöv, vahid obrazlı, hissiyatlı və müəllif subyektivliyi ilə zənginləşdirilmiş mənzərəsi yaradılır. İkincisi, həmin məqalədə bəyan etdiyi növbəti tezi təsdiqləyir: "...*poeziya özü-özlüyündə insanın aqli fəaliyyətinin qanuni sahələrindən birini təmsil edir və o nə biliyə, nə də həqiqətə heç bir halda zidd deyil... Poetik qüvvə nə qədər yüksək və əhatəlidir, bir o qədər onun dünyaya baxışı real və həqiqidir...*" [16].

Beləliklə, ədəbi tənqiddə fəlsəfi-estetik problematika funksional olaraq, qismən məhz estetik problematika ilə uyğun gəlir: o incəsənətin mahiyyəti və universal qanunları haqqında biliklərin sistemləşdirilməsinin üsuludur və incəsənətsünəşliq (bu terminin geniş mənasında) refleksiyaının nəzəri fundamenti rolunda çıxış edir.

Eyni zamanda tənqidi mətnin fəlsəfi-estetik komponenti, tənqidin, sosiomədəni institut və mənəvi-yaradıcı fəaliyyət kimi "şəcərə" xüsusiyyətlərindən irəli gələn öz spesifikasına malikdir. Rəsmi səviyyədə bu estetik məlumatların representasiyasının özünəməxsus üsullarında, məzmun səviyyəsində – materialın həcmində və müəllifin açıq ifadə edilmiş estetik tərcihlərində, struktur səviyyəsində – nəzəriyyənin və qiymətləndirici - interpretasiya fraqmentlərinin mətnli nisbətində, funksional səviyyədə – praqmatik yönləndirmədə və estetik təsəvvürlərin və kateqoriyaların əməliyyatlı təsirli xarakterində özünü büruzə verir.

Sonda tədqiqatçı belə qənaətə gəlir ki, ayrıca terminoloji anlayışın daxil edilməsi üçün kifayət qədər əsas var. Həmin anlayış ədəbi tənqidin bir mətn kimi problem sahəsi çərçivəsində spesifik fəaliyyət göstərən və onun bədiilik konsepsiyasının məzmunca açıqlanmasına və qiymətləndirmə prinsiplərinin praktiki operativ reallaşmasına şərait yaradan ümumi estetik kateqoriyaların mənalının bütün kontinuumunu bütövlükdə qeyd etməlidir. Güman edilir ki, bu halda ədəbi tənqidin estetika ilə bir elm kimi həm də onun ayrı-ayrı hissələri ilə uyğun gəlməyən fəlsəfi-estetik diskurs anlayışı istifadə edilə bilər.

Elmi yeniliyi: Məqalədə rus ədəbi tənqidində fəlsəfi-estetik problematikanın qismən məhz estetik problematika ilə uyğun gəlməsi, tənqidin əsas funksiyasının izahı, estetik problematikanın mətn representasiyasının üsulları, konkret olaraq dahi şəxslərin və onların estetik doktrinalarının dərinliyi və konseptuallığına əsaslanan fikirlər geniş formada araşdırılmışdır. Məşhur rus tənqidçilərinin elmi işləri və məqalələrindən sitatlar, nümunələr gətirilmişdir. Məqalənin məqsədi ədəbi-tənqidin indi ümumiləşdirici funksiya daşıyıb, estetik problematikanın nə qədər aşkar və məqsədyönlü olmasını təqdim etməkdir.

Təbii əhəmiyyəti: Məqalə elmi işlə məşğul olan tədqiqatçılar və tələbələr üçün önəmli mənbə hesab oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. В 13 тт. Т.1. М.: АН СССР 1953. s.585.
2. Брюховецкий В. С. Критика как мышление и деятельность // Русская литература. М.: 1984. № 4; с.70-84.
3. Брюховецкий, В. С. Природа, функции и метод литературной критики : авто-реф. дис. д-ра филол. наук / Брюховецкий В. С. Киев, 1986. 28 с.
4. Бердяев, Н.А. О русских классиках. М.: Высшая школа, 1993, 304 с.
5. Литературный энциклопедический словарь. М. : Сов. энцикл., 1987. 751 с.
6. Литературоведческие термины. М.,1974. s.168-169.
7. Коновалов В.Н. Метод литературной критики // Проблемы теории литературной критики. - М., 1980. s.134.
8. Кривцун О.А. Эстетика. М., 1998. s.8-9.
9. Макашин С. Салтыков-Щедрин. Середина пути. 1860-е -- 1870-е годы. Биография.-- М., 1984; с.95
10. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли. Учеб. пособие. М.: Высшая школа, 1978. с.8

11. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли. Учеб. пособие. 2-е изд. М.: Высшая школа, 1984. 336 с.
12. Салтыков-Щедрин М.Е. Собрание сочинений. В 20 томах: V т. М., 1966, 457 с.
13. Соловьев Г.А. Эстетические идеи молодого Белинского. М., 1986. с.178.
14. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика. М.: Искусство, 1991. с. 472-473.
15. Щеглов М.А. Любите людей. Статьи. Дневники. Письма. М., 1987. s. 200-201.
16. Егоров Б.Ф. Об искусстве перевода. Жанры. Композиция. Стилль. Л., 1980. с.9.
17. Борев Ю. Б. Искусство интеграции и оценивания. М., 1981. с. 41-110.
18. Борев Ю. Б. Эстетика, М.: Высшая школа, 2002, с. 459-478.
19. Борев Ю. Б. Эстетика, М.: Высшая школа, 2002. s. 462-463.
20. Дуков Е. Б., Житков В.С. Осокин Ю. В. Введение в социологию искусства. Учебное пособие для гуманитарных вузов. СПб, 2001. с.118-138.
21. Зельдович М.Г. Теоритическая история литературной критики как предмет литературоведения // Филологические науки. 1991. №5. s.1-3.

РЕЗЮМЕ

СПЕЦИФИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Каримова В.С.

Ключевые слова: литературная критика, литературный процесс, эстетика, философско-эстетическая проблематика в литературной критике, понятие философско-эстетического дискурса.

Целью рассмотренного исследования является предоставление краткой и важной информации о спецификационной деятельности эстетической проблематики в литературно-критическом тексте. В литературоведении философско-эстетическая проблематика, функционально частично совместимая с эстетической проблематикой, это метод сущности искусства и универсальных законов познания. В широком смысле, эстетическая проблематика в литературно-критическом тексте выступает в качестве теоретической основы искусства.

SUMMARY

ACTIVITY SPECIFICATION OF AESTHETIC PROBLEMATICы IN LITERARY-CRITICAL TEXT

Karimova. V.S.

Keywords: literary criticism, literary process, philosophical-aesthetic problematic in literary criticism, the concept of philosophical-aesthetic discourse.

The objective purpose of presented research is to give brief and essential information about specification activity of aesthetic problematic in literary-critical text. Functionally in literary criticism philosophical-aesthetic problematic, partially compatible with aesthetic problematic: it is a method of essence of art and about the universal laws of knowledge. In a broad sense, aesthetic problematic in literary-critical text acts as a theoretical foundation of art.

Daxilolma tarixi: İlkin variant 03.04.2017
Son variant 21.06.2017